

HRVATSKI SLAVIZAM

Opsjednutost slavenstvom

Motivi slavenstva imaju duboke korijene u hrvatskoj društvenoj i političkoj misli, književnosti. Snažno i često izražavane predodžbe o slavenskom zajedništvu mogu poslužiti kao izvor za rekonstruiranje niza pojmova vezanih za povijest Slavena drevnoga doba. Možda nijedna druga kultura slavensko-govornog područja nije demonstrirala toliko trajno, gotovo neprekidno, u različitim povijesnim epohama, privrženost ideji slavenske uzajamnosti kao kultura na prostoru Hrvatske. Istraživanje svojevrsnog fenomena nazvanog *hrvatski slavizam* poseban je zadatak. Za našu temu važno je istaknuti da je u 17. stoljeću djelatnost intelektualaca koji su manifestirali slavensku temu u smislu povezivanja slavenstva, kakvima je pripadao i Križanić, bila nastavak tradicije koja je u različitim formama bila poznata hrvatskoj književnosti prethodnih razdoblja.

Vizija slavenstva kao zajedništva, pitanje njegova podrijetla, pradomovine, raseljavanja, povezanosti, jezika, cijeli niz etičkih osobina Slavena i druge teme dobro su obrađene u hrvatskoj književnosti, historiografiji, jezikoslovlju i drugim strukama znanosti. Aktualiziranje slavenske teme imalo je, među ostalim, i političku motivaciju. Pozivi prema konsolidiranju slavenstva, njegovu zajedništvu, kao demonstriranje snage, karakteristični su za idejni sadržaj slavizma. Politički model udruženoga slavenstva i pokušaj rješenja aktualnih problema, ponajprije ostvarivanja neovisnosti, kroz tu formu, prati hrvatsku društvenu i političku misao u različitim epohama.

Hrvatski slavizam bio je aktualan zbog konkretne politike određenoga doba, a usto je sezao u dubinu povijesne memorije. U osnovi privrženosti uvjerenjima u postojanje nekog slavenskog zajedništva kao da leži mit koji izrasta iz drevne predodžbe o postojanju prapostojbine Slavena. S vremenom, vjerojatno uz posredništvo folklor, usmena memorija se odrazila u pisanoj književnosti. Obično se izražava kroz genealoške legende o braći, kao praroditeljima slavenskih plemena, iako u nekim varijantama figurira i sestra. Slične genealoške legende prisutne su u srednjovjekovnim slavenskim književnostima i nadovezuju se na mit koji potječe možda iz folklornih izvora. Zato bi se moglo pretpostaviti postojanje nekog *folklornog slavizma*, koji se nadovezuje na drevnu memoriju iz koje se prenose legende o Slavenima kao zajednici, što

se zatim reflektiralo u nekim ranije pisanim spomenicima. Taj književni fond s odjecima mita o praroditeljima predstavlja izraz *srednjovjekovnog slavizma*. On je izražen u pisanim spomenicima različitih slavenskih književnosti neravnomjerno – negdje snažnije, negdje marginalno, a negdje i nije poznat.

Staroukrajinska književnost, odnosno spomenici nastali na tlu srednjovjekovne Ukrajine, pružaju informaciju o plemenima Slavena kroz djela poput najstarijeg očuvanog ljetopisa poznatog kao *Povijest minulih godina*. Nestor Ljetopisac iz Kijeva, koji se smatra najstarijim piscem toga žanra, u svojoj kronici izražava i različite elemente genetskih legendi koji sežu u drevno doba, mitske vizije o braći-praroditeljima. Motivom o braći stara hrvatska književnost paralelna je starokijevskoj tradiciji, kao, uostalom, i neki spomenici kod drugih Slavena.

Srednjovjekovna književnost, zbog crkvenih normi, morala je biti uglavnom suzdržana ili kritična prema usmenoj tradiciji, premda je potonja nerijetko uključena u tekstove. Renesansna književnost temu slavenstva razvija s više širine i slobode, no ni u tom slučaju ne može se govoriti o nekom općeslavenskom motivu, jer se sve književnosti tadašnjih Slavena nisu mogle uključiti u renesansne kulturne tijekove. I opet hrvatska književnost demonstrira svojevrsno liderstvo jer predstavlja vrlo izražen i gotovo jedinstven, u usporedbi s drugima slavenskim kulturama, izraz *renesansnog slavizma*. Potvrdu pruža hrvatska književnost s jadranske obale, gdje u gradovima nastaju djela upadljivo obilježena slavenskom temom. Renesansni slavizam bio je izraz ne samo estetskih principa već i svjetonazorska pozicija hrvatskih stvaratelja. Slavizam je bio argument u samoizražavanju prema oponentima »s one strane«, s kojom je jadranska obala bila u stalnom napetom sporu. Želja za predočavanjem ljepote i osebnosti žene s hrvatskog Jadrana, vodila je prema isticanju njezine posebnosti kao *vile slovinke*, koja je slikovito prikazana kod hrvatskih petrarkista. Ljubavni motiv u slikanju *slavenskih vila* bio je tek jedan u nizu obraćanja slavenstvu kod dalmatinsko-dubrovačkih pjesnika. Posebno je bio značajan motiv traganja za nacionalnim identitetom, što je kod Hrvata posebice izraženo zbog neprestane izloženosti konfrontiranju »mi – oni«. Ta antiteza ima duboke korijene, vuče podrijetlo još iz drevnih vremena te je posebice izražena na slavensko-neslavenskom pograničju. Konfrontiranje kojem su bili izloženi jadranski gradovi bilo je snažan mehanizam koji je davao dinamiku idejnom sadržaju hrvatske renesansne književnosti.

Križanićevi prethodnici

Traganje za vlastitim identitetom vodilo je identificiranju sa širokim slavenskim prostorom, a to je pak poticalo želju da se prikaže prošlost. Upravo zato historizam je jedna od osobina hrvatske kulture. Aktualiziranje povijesti zahtijevalo je spoznaju o drugim Slavenima za koje se saznavalo iz različitih

izvora, uključujući i usmenoknjiževne, što je značilo i suočavanje s mitološkim motivima o slavenstvu i Slavenima kao braći. Sve je to neumitno stvaralo uvjete za nastanak i razvoj renesansnog slavizma. Za dubrovačke povjesničare bilo je važno dokazati kako stanovnici u gradu-republici nisu samo neki otok osamljen u sukobu s tuđincima, već da pripadaju moćnoj zajednici koja živi uokolo, iza dubrovačkih zidina i dalje na širokome slavenskom prostoru. Sve je to obnavljalo, jačalo prastari mit o veličanstvenoj Slaviji, motive koje je čuvala hrvatska povijesna memorija. Vizija te zajednice prelazila je granice realnosti pa su se tako stvarale zemljopisno-povijesne fantazmagorije u kojima se mit-sko preplitalo s tadašnjom znanstvenom sviješću, spoznajama doba, odnosno sa stvaralačkom maštom autora. Aktualna u srednjovjekovnoj tradiciji, tema podrijetla Slavena, njihove rasprostranjenosti, dobiva kod renesansnih pisaca nova stilska te idejna obilježja. Razvija se ideja autohtonosti stanovništva koje se smatralo potomcima svih drevnih naroda koji su prebivali na tom prostoru – Tračana, Makedonaca, Ilira itd. Još je jače izražen motiv junaštva, ratobornosti Slavena. Zbog isticanja vlastite snage, veličine, ratobornosti, u Slavene se ubrajaju i poznate povijesne figure kao Aleksandar Makedonski, sv. Jeronim, vojskovođe, kraljevi, sveci. Sve je to adresirano ne samo domaćoj publici već i stalnim oponentima na suprotnoj strani s kojom je hrvatska obala bila u trajnim konfrontiranjima – teritorijalnim, etničkim, političko-gospodarskim i drugim koja su činila prastaru oporbu »mi – oni«. Upravo je zato djelo Vinka Pribojevića *O podrijetlu i događajima Slavena* (1525) nadahnuto dubokim rodoljubljem; izgovorio ga je na Hvaru i objavio na latinskome u Veneciji 1532. Jezik djela i mjesto tiskanja motivirani su ne samo latinskom tradicijom, odnosno time što je Venecija tada bila središte tiskarstva, već su podrazumijevali i usmjereno adresiranje konkretnih poruka određenom auditoriju.

Vizija slavenstva obvezno je podrazumijevala glorificiranje junaštva, naglašavanje ratobornosti, prikazivanje lika moćnog, neustrašivog etnosa. Takva je ikonografija bila gotovo normom hrvatskoga renesansnog slavizma, što je opet bilo izazvano ne samo viteškim motivima književnosti. Dalmatinski autori morali su svom recipijentu s one strane dokazati zablude u tumačenju etnonima *Slavi* u negativnom smislu. Konfrontiranje, podrugivanje i prikazivanje drugog etnosa u negativnom ozračju tradicionalno su vezani uz nadmetanja susjednih skupina, što ima mnogobrojne analogije u međuetničkim komunikacijama. Međutim u slučaju Hrvata i njihovih susjeda sve je dobivalo posebno značenje suparništva kroz povijest, kulturu, znanost i druge oblike. U traganju za identitetom pisci su se često obraćali različitim konstrukcijama, stvarajući svoju viziju etnosa. U takvom kontekstu shvatljivo je Pribojevićevo uvjerenje da ime Slavena potječe od Glorije, zbog slave koju su stekli zahvaljujući svojoj militantnoj moći. Njegovo ushićenje slavom ne zna za granice te pisac to viteštvo prenosi i na stare Rimljane, pronalazeći u njima sličnosti sa Slavenima. Takva uvjerenja dijelili su i drugi pisci, nadovezujući se na odjeke mita koji se skrivao u povijesnom pamćenju.

Spor s onima s druge strane Jadrana bio je normom hrvatskoga slavizma tijekom svih doba u hrvatskoj kulturi. U izražavanju te ideje dolazilo je do bilingvizma, jer su tekstovi bili adresirani onome drugom recipijentu, ali i domaćem koji se uključivao u diskusije. Pribojevićev govor u čast slavenskoga junštva bio je popularan, nailazio je na podršku u društvu te imao svoje mecene u daljnjem širenju djela. Tekst je osim na latinski bio preveden i na talijanski, te je tiskan u Veneciji uz potporu kapetana iz Splita. Popularnost slavenske teme potaknula je pisce da je obrađuju u svojim djelima, što je vodilo kontinuiranosti ideje slavizma u hrvatskoj književnosti. Njome su bili oduševljeni čak i oni dubrovački pisci koji su preferirali elitne teme i posvećivali svoju muzu slavljenju plemenitih staleža. Pisci su se okretali temi slavenstva znajući da će se tako svidjeti dubrovačkoj publici, što je bilo i svojevrsno pomodarstvo.

Povijesne teme bile su i nadalje popularne pa su nastajala djela priznata kao dostignuća žanra svojega doba. Jedan od primjera pružio je Ivan Lučić, koji je naobrazbom i kritičkim stavom prema izvorima pripadao krugu boljih historiografa svojega doba. Sve je to bilo povezano s općim kriterijima tadašnje europske kulture, odnosno razumijevanjem patriotizma. Kao što se u tadašnjoj romanskoj ili germanskoj tradiciji u traganju za etničkim korijenima išlo sve do povijesnih dubina, i dubrovački su autori težili prikazati svoju bogatu genealogiju.

Informacije o slavenstvu dolazile su i neposredno od slavenskih autora, od kojih su najznačajniji bili poljski pisci. Tomo Budislavić (1545–1608) živio je u Krakovu nekoliko godina, održavajući veze s mnogim dubrovačkim piscima. Njegovim posredovanjem dubrovački su intelektualci dolazili do poljskih izvora, saznavali o tadašnjoj Moskoviji, o Ruteniji, kako se tada nazivala Ukrajina. I dubrovački su pisci mogli boraviti u istočnoslavenskim područjima, kao što je bio slučaj npr. s Aleksandrom Komulovićem koji je u Dubrovniku proveo zadnje četiri godine života (1604–1608). Putujući na slavenski istok, Dubrovčani su donosili informacije, što je poticalo stvaranje novih djela o slavenskim narodima.

Osim političkih, povijesnih, etničkih, estetskih te inih pobuda za bavljenje slavenskim temama, postojala je i snažna motivacija vezana uz vlastiti jezik. U traganju za definiranjem svoje etničke pripadnosti postavljalo se pitanje podrijetla jezika te njegova imena. U tom smjeru hrvatski se slavizam razvijao posebno dinamično te je ostvario velika djela o poimanju, odnosno nazivu vlastitog jezika. Povijesna geneza imena kojim je u hrvatskom jezikoslovlju nazvan jezik oslikava trajno i napeto razmišljanje o vlastitom podrijetlu, korijenima i genetskom razvoju – od ilirskog, slovinskog sve do hrvatskog. Naziv *slovenski*, *slavenski* jezik posebice je zastupljen u tekstovima i odražava stanje slavizma u hrvatskoj kulturi starijega doba. Sastavni dio poimanja nacionalnog identiteta u razvoju hrvatskog jezikoslovlja bilo je doživljavanje vlastitog etnosa sustavnom komponentom velikog slavenstva, što neprekidno prati hrvatsku lingvističku misao. Zato pored naziva slovinski/slavenski po-

stoji *naš*, odnosno jezik slavenske zajednice u njezinim različitim formatima – od općeslavenskoga do južnoslavenskoga, odnosno hrvatskoga. Isto tako je aktualan problem očuvanja čistoće tog *našeg* jezika, pokušaj da ga se ogradi od tuđih utjecaja koji se doživljavaju kao napad na nacionalnu osobitost, odnosno pripadnost slavenskoj zajednici. Taj motiv ide paralelno s razumijevanjem neophodnosti normiranja tog jezika, pa je Petar Zoranić žalio da je »jezik hrvacki« toliko neuređen, dok je Baraković bio očajan zato što Hrvate više zanimaju tuđi jezici nego njihov vlastiti, materinski jezik.

Slavizam, poznat već hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi, razvijen i dosta zastupljen u renesansnoj, doživljavao je svoj procvat u baroku. Hrvatski *barokni slavizam* vrlo je snažno izražen u 17. stoljeću, što je jedna od posebnosti hrvatske kulture u usporedbi s drugim slavenskim književnostima. Barokni pisci nastavljali su prethodne tradicije, uobličavajući ih novim stilskim izrazima. Sve što je u renesansnoj književnosti i filologiji bilo povezano sa slavenskom temom, u sljedećem razdoblju doživljavalo je baroknu apoteozu. Na počecima hrvatskoga baroknog slavizma stoji Mavro Orbini s čuvenim djelom *Kraljevstvo Slavena* (1601). Osobitosti renesansnog slavizma nastavljaju se, dobivaju u tom djelu poseban izraz u baroknoj stilistici. To su glorificiranje slavenskog junaštva, hiperboliziranje zemljopisnog faktora, aktualiziranje povijesnog aspekta, razmišljanje o problemima etnogeneze i dr. – sve je to ujedinjeno u svojevrsnoj odi slavenstvu stvorenoj na temelju dubrovačkoga slavizma. Polemička nota, adresirana inozemnom auditoriju, korištenje sakralnoga latinskog jezika, tiskanje radova u sredini koja bi mogla brže doći do djela, težnja da se stvori nešto veličanstveno, fascinirajuće o Slavenima – sve je to odjeknulo u Orbinijevu djelu. U njemu ne samo da se odrazila barokna poetika sinteze različitih komponenata, već se nastavljala i tradicija polemičkog stava prema inozemnome recipijentu. Autor je u baroknom ruhu obnavljao prastaru domoljubnu tradiciju, uzdizanje vlastitog, slovinskog, što je dubrovačkoj književnosti već odavno bilo poznato.

Slavensko rodoljublje dubrovačkih pisaca, zbog političkog naboja, nailazilo je na odgovarajući stav susjednih oponenta u Veneciji, odnosno takva su djela doživljavala cenzuru, pa je tako prošlo i Orbinijevo djelo. Međutim u određenoj etapi svojega razvoja hrvatski barokni slavizam izazivao je pozornost Rima, sve više zabrinutoga zbog približavanja muslimanske opasnosti. Razvijajući svoju istočnu politiku, uz sve veću pozornost prema tom smjeru europskoga kršćanstva, papinski Rim je u hrvatskom slavizmu vidio pozitivne osobine. Povećavajući svoju nazočnost na južnoslavenskome prostoru kao granici sukobljavanja tadašnjih velesila, Rim je težio privući na svoju stranu stanovništvo koje je ranije prebivalo pod Istočnom crkvom. Pošto su određene regije, ponajprije u Bosni, zbog osmanlijske intervencije prelazile na islam, Rim je primjenjivao različite oblike obrane kršćanskog stanovništva, pokušavajući ga pridobiti posredstvom Crkve. Takva bi politika jačala pozicije kršćanstva na tim rubnim granicama.

U namjeri da se predoči srodnost u konfesionalnom pogledu, upućivalo se na srodnosti u jeziku pa su knjiga kao način komuniciranja i jezik bili od velikog značenja. Hrvatski barokni slavizam kao izraz etničke solidarnosti Slavena mogao je odgovarati potezima Crkve da očuva kršćanstvo od islamskih nasrtaja. Rimska je Crkva uočavala traganja za jedinstvenim korijenima, što se ponajviše izražavalo u slavensko-katoličkoj sredini, dakle kod Hrvata. Stoga su domoljubne težnje slavenstva katoličke vjere bile podržavane, u njima su se vidjele mogućnosti širenja utjecaja na jačanje katoličanstva kao izraza europske svijesti. Crkveni misionari koji su odlazili u južnoslavenske prostore vidjeli su srodnosti u jeziku tih naroda, osjećali su nazočnost zajedničke jezične baze pa su smatrali da bi taj jezik, vezan za crkveni obred, mogao poslužiti za zbližavanje tih Slavena, odnosno njihovu približavanju Zapadnoj crkvi, budući da je Istočna bila oslabljena zbog širenja turske invazije. Zato je problem crkvenoslavenskog jezika bio u središtu pozornosti upućenih krugova u Rimu koji su tražili model religijskoga konsolidiranja Slavena, između ostalog uz upotrebu zajedničkog jezika. Sve je to potaknulo daljnji razvoj jezikoslovlja, proučavanje povijesti Slavena, utjecalo na razvoj rimske slavistike, aktivirane upravo u barokno doba. Jedno od središta takva formiranja slavistike u Rimu bila je Kongregacija za propagandu vjere, koja je zajedno s drugim središtima baroknoga Rima na svoj način podržavala širenje baroknog slavizma.

Za razliku od većine slavenskih kultura, hrvatska je bila i teritorijalno bliska Rimu koji je stimulirao tendencije hrvatskoga slavenstva, pa je zato hrvatski barokni slavizam dobivao vanjske impulse za dinamiziranje razvoja. Sve je to utjecalo na sve snažnije aktualiziranje sastavnih komponenata slavizma – problemi jezika, njegov naziv, jezično stanje i druga pitanja prožimaju hrvatsku baroknu lingvistiku. U tome razdoblju stvoren je solidan fundus jezikoslovlja koji je, između ostalog, bio odraz traganja za nacionalnim identitetom. Mnogi autori traže nacionalni izraz u jeziku, što dovodi do težnje za dijalektalnom formulom u polidijalektalnosti hrvatske književnosti. U nazivlju opet figurira pojam *slavenskog/slovinskog jezika*, što je vodilo k doživljavanju etničke integracije kao neophodnosti. Budući da se pojam jezika identificirao s pojmom narod, dinamičnije se vršio razvoj sekulariziranja književnog jezika koji bi morao biti blizak čitateljstvu. Pojam *slovinski jezik* doživljavao se kao nacionalni i sastavni dio onog jedinstvenog, općeslavenskog.

Uz snažno izraženo osjećanje zajedništva, pripadnosti općeslavenskom korpusu, hrvatski barokni slavizam je također razvijao motiv vlastitoga nacionalnog patriotizma. Naglašavao se poseban status jezika kod Hrvata – kao onog značajnog i velikog (jer je pripadao velikom slavenskom svijetu), ali i izvornog, posebno čistog glede drugih. Još je Hektorović smatrao da je jezik Hrvata među svima »na svitu najveći«. Poznata renesansnoj svijesti tvrdnja o ilirskom kao prapočetku slavenskog razvija se i kod baroknih predstavnika. Poimanjem vlastitoga jezika i prostora kao onoga s kojim su povezani počeci

slavenstva prožima hrvatsku baroknu književnost, o čemu postoji niz potvrda.⁵⁶

Historizam renesansne književnosti doživljava u barokno doba još snažniji izraz i gotovo je obvezna norma hrvatskoga baroknog slavizma. Ne samo zato, barokna je svijest bila zaokupljena poviješću u svim središtima duhovne kulture gdje je kao norma dominirala starozavjetna, crkvena ili antička povijest. Kod Hrvata je obraćanje prošlosti i nadalje bilo determinirano gorućim pitanjima nacionalne egzistencije – onakve kakvom ju je doživljavao hrvatski barokni čovjek. Kao što su u prethodno doba talijanski humanisti tražili svoje korijene kod antičkih Rimljana, njemački pisci svoju prošlost uspoređivali s junaštvom Rimskog Carstva, hrvatski su barokni autori nastavljali humanističku tradiciju traganja za vlastitim identitetom prema povijesnoj vertikali i horizontali – od isticanja antičkih tragova na svojem tlu i slaveniziranja velikih antičkih heroja poput Aleksandra Makedonskog do deklariranja pripadnosti velikom slavenskom svijetu.

Političke okolnosti, ponajprije izloženost pritiscima tadašnjih velesila koje su bile neposredni susjedi hrvatskog etnosa, poticale su na hiperboliziranje vlastite nacionalne, povijesne, jezične i etničke biti. Hrvatski su barokni intelektualci bili uključeni u oštre aktualne probleme nacionalne egzistencije te su bili primorani razmišljati domoljubno o svim atributima nacije – o jeziku, povijesti, etnosu. Već spomenuta prastara, binarna opozicija »mi – oni«, poznata u književnosti od srednjega vijeka, u barokno doba dolazila je do još jačeg izražaja. Međutim takvo je kontrastiranje odgovaralo normama barokne poetike koja se gradila na sukobu proturječnosti. Prema tome, hrvatski čovjek barokne svijesti bio je i neposredno izložen neophodnosti spoznaje o sukobu državnih snaga, kultura, religija. Sve se to odigravalo upravo i na prostorima Hrvatske kao rubnoj zoni kršćanskog i nekršćanskoga svijeta. Na granicama takva suočavanja gradio se hrvatski barok i svijest hrvatskoga baroknog čovjeka.

Njegov sastavni dio i nadalje je bio slavizam koji se posebice snažno izrazio na hrvatskome tlu, što je bila logična posljedica hrvatske povijesnokulturne vertikale, slavenske ideje duboko ukorijenjene u hrvatskoj književnosti. U isto se vrijeme to osjećanje stimuliralo na razini konkretne kulturne horizontale i bilo poticano događajima 17. stoljeća. Slavizam je nastao i puštao korijene na hrvatskome tlu, vrlo pogodnom za utopije jer je sve pogodovalo i poticalo nastanak mitološke svijesti o snažnom branitelju koji se nalazi negdje na dalekim slavenskim prostorima. Prema mitu, postoji moćni zaštitnik koji bi u sukobu snaga nastupao solidarno s hrvatskim nacionalnim interesima. On bi morao i mogao biti svjestan da je jedan od razloga solidarnosti zajednička jezična i etnička povezanost Slavena. On bi obranio hrvatsko društvo u svim regijama – u

⁵⁶ Rafo Bogišić, *Hrvatski barokni slavizam. Hrvatski književni barok*, ur. Dunja Fališevac, Zagreb 1991, str. 9–37.

Dubrovniku, uz jadransku obalu, ondje »kod Ozlja«, svugdje. Čovjek hrvatskoga baroka bio je svjestan opasnosti od strane osvajača. Ta ugroženost osjećala se na svim granicama hrvatskoga društva 17. stoljeća. Cijelo to doba obilježeno je nemirima, strepnjom, sudarima i nadama u dolazak spasa izvana. Hrvatski barokni slavizam bio je ne samo nastavak tradicije, ne samo književna, estetska kategorija i mitologem u svijesti čovjeka, nego i politička pojava.

Takav naboj i daljnji razvoj slavizma kod Hrvata ne mora čuditi i ne može se osporavati. On je bio logična pojava, uvjetovana tradicijskim i konkretnim političkim i egzistencijalnim okolnostima. Aktualiziranje slavizma bilo je snažna osobina hrvatskog baroka koja je toj kulturi davala osebnost, individualnost i patetiku, ali i posebnu tragičnost – s obzirom na sudbinu i posljedice utopije o slavenstvu kao spasu.

Antiteza kao norma barokne poetike kod mnogih je hrvatskih pisaca imala ne samo kompozicijsku već i idejnu i političku funkciju. U *Suzama sina razmetnoga* Ivan Gundulić suprotstavlja univerzalne kršćanske pojmove kao grijeh – oprost, život – smrt itd.; *Dubravka* se gradi na alegorijskom suprotstavljanju: sloboda – nesloboda, pogansko – kršćansko, zima – proljeće; u *Osmanu* je izražena ideja političkog, religijskog i etničkog sukoba: Istok – Zapad, Azija – Europa, kršćanstvo – islam, Slaveni – muslimani, s prikazom veličanstvenog trijumfa slavenstva koje je obranilo Europu i kršćanstvo. Takve apoteoze slavenskog junaštva izražene kod hrvatskog pjesnika, kroz barokni ep, nisu izražene nigdje drugdje u slavenskim književnostima 17. stoljeća. Također ni u jednoj drugoj slavenskoj književnosti toga razdoblja nema toliko širokog pjesničkog izraza političkog angažiranja Slavena. Usto vrijedi istaknuti da je Gundulić u svojem epu nastojao izraziti ne samo nacionalne već i općeljudske, općeeuropske i općeslavenske teme.

Naravno da su politički modeli bili različiti: za Junija Palmotića rodoljublje se moralo izražavati u prisnijem povezivanju s romanskim svijetom i kulturom, ne i konfrontiranjem, čime je prožeto *Kraljevstvo Slavena* Mavra Orbinija. Većina je dalmatinskih pisaca kroz slavensku ideju neumorno varirala nacionalno rodoljublje kao dominantu hrvatskoga baroka. Juraj Baraković je svojom *Vilom Slovinkom* dao jedan od boljih primjera obrade slavenske teme. Novu, složenu formu gradio je prema normama barokne poetike, s naglašenom namjerom da iznenadi, impresionira korištenjem mnogobrojnih pjesničkih zahvata. Na sjeveru hrvatskoga baroknog prostora, prožetog protureformacijskim idejama, slavenska je tema prikazana u stvaralaštvu Jurja Ratkaja, zaokupljenog idejom autohtonog podrijetla Južnih Slavena, s već poznatim proglašavanjem materinskoga jezika kao najstarijega slavenskoga jezika. Dokazivanje vlastite nacionalne osebnosti širilo se i na ugarske adresate, kojima su vatreni hrvatski rodoljubi Nikola i Petar Zrinski te Fran Krsto Frankopan iznosili svoje ideje.

Hrvatski slavizam se i u sjevernim regijama potvrdio kao izraz snažnog nacionalnog rodoljublja. Prikazivan u različitim žanrovskim i stilskim for-

IL
REGNO
DE GLI SLAVI
HOGGI CORROTTAMENTE
DETTI SCHIAVONI.
HISTORIA
DI DON MAVRO ORBINI RAVSEO
ABBATE MELITENSE.

Nella quale si vedel'Origine quasi di tutti i Popoli, che furono della Lin-
gua SLAVA, con molte, & varie guerre, che fecero in Europa, Asia,
& Africa; il progresso dell'Imperio loro, l'antico culto, & il
tempo della loro conuersione al Christianesimo.

E in particolare veggonsi i successi de' Rè, che anticamente dominarono in DALMA-
TIA, CROATIA, BOSNA, SERVIA, RASSIA, & BVLGARIA.

IN PESARO,

Appresso Girolamo Concordia. Con licenza de' Superiori.
M. DCI

Di Mavro Orbinio Ravseo

Prvo izdanje knjige *Il Regno degli Slavi (Kraljevstvo Slavena)* Mavra Orbinija (1601)

mama, ponajprije uz vlastite nacionalne probleme, slavizam se konstantno manifestirao uz apeliranje prostoru koji je uvijek naglašeno velik. Poetika prostora hrvatskog slavizma obavezno komponira povijesnu vertikalnu kao naglašeno dubinsku (autohtonost prastarog stanovništva s dubokim povijesnim korijenima i pamćenjem itd.). Također je naglašena široka prostorna horizontala, gdje se stanovništvo Hrvatske prostire daleko izvan postojećih granica, uz naglašavanje širina ne samo od *Skadra do Zadra*, već i mnogo dalje. Poimanje prostora uvijek se izražava kroz velike pojmove; hrvatska nacionalna svijest nije prihvaćala pojam »veće – manje« da bi ga identificirala s razumijevanjem vlastitog identiteta, već je tražila značajne forme. Hrvatski renesansni mislilac nije se zatvarao u vlastite okvire, nije se doživljavao kao usamljeni partner velikog susjeda (Mletaka ili drugih). Dubrovačke legende poimaju Dubrovnik kao *središte svijeta* ili kao središte slavenske ratne slave, bez obzira što je ona odjeknula daleko pod Hoćimom. Važno je da se to odigravalo na slavenskim prostorima. Isto tako hrvatski je barokni čovjek išao tražiti i dokazivati istinu o slavenstvu daleko na istočnoslavenskim prostorima, i nije odustajao od svojih maštanja čak ni kada je bio odbačen sve do Sibira. On je dokazivao svoju istinu u ozračju velikih povijesnih događaja – ponajprije sukoba kršćanstva i tuđe vjere. Taj sukob doživljava svoju apoteozu u bitki pod Bečom, gdje je Križanićeva smrt i svojevrsna barokna apoteoza hrvatske slavenske ideje, koja je ne samo nacionalna već i općeeuropska.

U dramatičnim neminovnim porazima slavenskih ideja, često utopijskih ili nužnih ali neostvarivih zbog suodnosa snaga i prostora (autor ideje o slavenskom zajedništvu obično je predstavnik teritorijalne, političke snage koja nije adekvatna onima velikima od kojih traži pomoć), u tom traganju za slavenskom istinom i pravednošću, bilo je tragičnosti ali i veličine, hrabrosti, širokogrudnosti i otvorenosti prostoru bez klaustrofobije i ksenofobije, nerijetko tipične za druge nacionalne (velike) sredine.

Sve te ideje pridavale su hrvatskom identitetu nacionalnu osebnost. Hrvatski su pobornici slavizma uvijek težili svoju ideju internacionalizirati, dati joj širinu. Možda su se težnja prema širini i stalno naglašeni pojam veličine prostora nastavljali na neko dubinsko pamćenje, očuvano na razini podsvijesti o pradavnoj pripadnosti nekom velikom, snažnom zajedništvu. Militantnost i ratobornost bili su nužan uvjet uspjeha u davnim migracijama predslavenskog i ranoslavenskog razdoblja, kada su slavenski osvajači izazivali strah na granicama Bizantskog Carstva šireći se prema susjednim državnim i etničkim tvorevinama i s vremenom nestajući u njima (poznata iz starih izvora *Velika Hrvatska*). Nije isključeno da je takav genotip drevnoga podrijetla, dakle podsvijest o pripadnosti velikom prostoru (nekoj Velikoj Hrvatskoj), odjekivao kod hrvatskih pobornika ideje zajedničkog svijeta.

Iz baroknoga doba slavenska je tema prešla u prosvjetiteljstvo 18. stoljeća pronalazeći u stvaralaštvu Pavla Rittera Vitezovića novu, tipičnu za to doba, obojenost koja sve pređašnje rekvizite slavizma, ponajprije jezične, uključuje

i interpretira u konkretnim društvenim i političkim okolnostima svojega razdoblja. I nadalje je aktualan problem *čistoće jezika*, koji se »treba očistiti od tuđica i obogatiti pjesničkim blagom iz svih narječja«. ⁵⁷ I nadalje živi mitološka predodžba o nekoj braći kao prethodnicima slavenskih plemena, od kojih su Hrvati najveći te zato nastupaju kao lideri slavenske ideje. I dalje se traga za korijenima etnonima pa se hrvatska etnogeneza povezuje s ilirskim plemenima koja su u dubokoj prošlosti dominirala na prostoru većem od trenutna hrvatskog prostora. Pojmove veličine i zajedništva ne napušta ni Andrija Kačić Miošić, koji varira temu plemenske srodnosti i veličine njihovih teritorija. Te i druge ideje pripremale su hrvatski preporod iliraca u kojemu slavenska tema, već kao neka norma općeslavenske svijesti, postaje ne samo hrvatska nego se širi i kod drugih slavenskih naroda te poprima nacionalne interpretacije.

Može se zaključiti da je slavizam realnost, snažan, dinamičan fenomen karakterističan upravo za hrvatski kulturnopovijesni prostor, prikazan gotovo u svim kulturnim regijama i razdobljima hrvatske povijesti. Za razliku od drugih slavenskih naroda, ta je osobina neprestano izražena kod Hrvata, od srednjega vijeka i renesanse, i posebice u baroku. Kao da se, imajući u svojoj genezi neku možda mitološku predodžbu koja je mogla proizlaziti iz kolektivne memorije o plemenskom zajedništvu Slavena, hrvatski slavizam kao mitologema prenosio u kulturu, poprimajući u različitim epohama svoje stilske izražaje. Posebice se dinamično motiv slavenstva razvijao u baroknoj kulturi zbog dramatičnih okolnosti u kojima se formirala svijest hrvatskog čovjeka 17. stoljeća.

Boraveći u zoni sudara uzajamno suprotnih pojava religijske, etničke i političke prirode, podvrgnut osjećanju ugroženosti, taj čovjek se neminovno suočavao s neophodnošću traganja za nekim snažnim braniteljem, što je bila tipična svjetonazorska osobina čovjeka baroknoga doba. Hrvatski intelektualac, stvaratelj, obraćao se mitu-utopiji o slavenstvu kao spasu. Osim toga, neprestano je bio aktualan problem državnosti, neophodnosti traganja za formama i rješenjima modela nacionalne neovisnosti. Sve je to stimuliralo formiranje, odgoj osobitosti sa snažno izraženim domoljubljem, nastanak intelektualaca koji su rješenje bitnih nacionalnih problema vidjeli, između ostalog, i u slavenstvu.

Taj hrvatski slavizam, osim političkih motiva, bio je obilježen i notom humanosti, romantike, mašte, utopijskom vjerom u mogućnost nekog ravnopravnog zajedništva, srodnošću onih apstraktno bratskih plemena iz neke velike Slavije. Usporedi li se priroda hrvatskog slavizma s drugim nacionalnim varijantama te ideje, može se vidjeti demokratičnost te vizije kod Hrvata, naglasak na ravnopravnosti Slavena, na uzajamnom štovanju, što se može usporediti s tipološki sličnim modelom ukrajinskog slavizma. ⁵⁸ Hrvatski su

⁵⁷ Usp. Petar Šimunović, *Uvod u hrvatsko imenoslovlje*, Zagreb 2009.

⁵⁸ O tome: Jevgenij Paščenko, »Ideje slavizma u ukrajinskoj i hrvatskoj književnosti XIX stoljeća«, u: Isti, *Ukrajinsko-hrvatske književne poredbes*, Split 2010, str. 105–122.

intelektualci svoju nacionalnu problematiku pokušavali ostvariti izvan nacionalnih okvira te su u tome nailazili na razumijevanje Ukrajinaca, posebice u barokno doba. Možda je upravo zato dolazilo do zbližavanja hrvatskih i ukrajinskih kulturnih pregalaca upravo u to doba, što je bila posebna osobina ukrajinsko-hrvatskih veza 17. stoljeća. Zbližavanje je u znatnoj mjeri bilo obilježeno političkim idejama Rima, usmjerenima na nikad realiziran ideal crkvenog zajedništva Zapadne i Istočne crkve. U tim težnjama su se i Ukrajinci i Hrvati našli kao pristalice, odnosno stvaraoci te ideje. Međutim odnosi su se odvijali ne samo u okvirima političkih, odnosno konfesijskih projekata. Bili su prožeti zanosom vjere u mogućnost slavenskog zajedništva te su u podsvijesti imali ideju dokazivanja Zapadu svoje nacionalne osobitosti, odnosno ravnopravnosti glede nacionalnoga statusa i kulturnih dosezanja. Takva su osjećanja unosila u ponekad strogu, crkvenim normama obilježenu književnost neku posebnost, nacionalnu individualnost.

Popularnost slavenske teme bila je motivirana čitateljskom publikom koja se živo zanimala za priče o velikim, etnički srodnim snagama koje bi jednom mogle biti od pomoći. Ta je tema bila i neki oblik nacionalnog zrcala u kojem bi hrvatski čitatelj mogao prepoznati svoj identitet u uvjetima etnički tuđeg okruženja. Hrvatskim posredništvom vizije o slavenstvu prenosile su se neslavenskom recipijentu, te su se u Veneciji ili drugdje Slaveni predočavali upravo onakvima kakvima bi ih prikazao Mavro Orbini. Takvo je prikazivanje moglo izazivati i određeno distanciranje prema Slavenima od strane drugog etnosa, politički suprotnoga, kakav su bili Mleci. Isto tako, neprihvatanje je moglo dolaziti od nekih predstavnika rimske Crkve, koja bi drukčije vidjela temu slavenstva ili bi se ograđivala od mitskih tumačenja sveslavenstva. Zato je slavenska tema mogla izazvati i negiranje, osudu, a njezine se pristalice moglo doživljavati kao sumnjive osobe. I dok bi iz inata ili etničkih uvjerenja hrvatski apologeti slavenstva branili tu temu, oponenti sa suprotne strane mogli su ih smatrati disidentima, nepoželjnima u idejnim konstrukcijama rimske Crkve. Prema tome, hrvatski je slavizam, u okviru svojega izraza, mogao nositi i rizik onome tko bi dijelio takva uvjerenja. Otud i sumnjičenje, proganjanje i nepovjerenje u hrvatske disidente, što je također bila sudbina nekih pristalica slavenske teme i obilježavalo hrvatski barokni slavizam tijekom 17. stoljeća: od Orbinija do Križanića.

Kršenje postojećih normi odjekuje u nekim odstupanjima od crkvenih kanona, u približavanju onome što je imalo mitske, usmenoknjiževne korijene te vodilo sekularizaciji književnosti. Primjesa folklorizma, pod kojim se podrazumijeva unošenje, ponekad i nesvjesno, usmene tradicije u književnost crkvenoga sadržaja, bila je implicitno nazočna u hrvatskome književnom baroku. U doba aktualiziranja crkvene književnosti pisci su nastavljali tradiciju renesansne književnosti, rabeći likove i motive usmenoga podrijetla, kao *vile slovinke* i druga utjelovljenja nacionalne osebnosti usmenoknjiževnoga podrijetla. Osim izraza tipično mitološke svijesti, u prikazu slavenstva kao beskrajnog

prostora prepunog junaka i vitezova, neke druge književne forme u određenoj su mjeri korespondirale s usmenoknjiževnim izvorima.

Još nazočne u usmenoj književnosti 17. stoljeća, epske forme kao što su bugaršnice morale su biti poznate – mogu se oslušivati u epskim djelima hrvatskih pisaca kao što su Baraković ili Gundulić. Potonji je svojom *Dubravkom* svjedočio o prastarim mitovima koji su živjeli u svijesti Dubrovčana o nastanku grada, povezanog sa Svetom Dubravom. Na tu drevnu instituciju mita aludira još *Stari zavjet*,⁵⁹ gdje se često spominje Sveta Dubrava kao žarište poganskih rituala.⁶⁰ Zahvaljujući takvu spontanom, nekonvencionalnom stavu punom toleriranja pučke kulture, stari su hrvatski pisci prenijeli u svoja djela odjeke informacija, važnih za rekonstruiranje drevnog doba. U tim djelima odjekuju nekad žive mitske vizije koje se odnose na hrvatsku prošlost. Očekujući svoje etimološko prerađivanje, mnogobrojne toponimijske, etnogenetske legende o nastanku »slovinskog naroda«, njegova jezika odnosno naselja, gradova kao što su Zadar, Dubrovnik, Split te drugi, važan su izvor za rekonstruiranje mitologije koja je odjeknula i u hrvatskoj baroknoj književnosti. Sve su te osobine, ponekad i ne u tolikoj mjeri karakteristične za druge europske kulture baroknoga doba, bile jedna od osebujnosti hrvatske barokne književnosti. Osim mitoloških motiva, kojima pripada i slavizam, hrvatski je književni barok razvijao i tipične teme europskoga baroka ispunjene glorificiranjem vladara, što je bilo normom društava apsolutističkih monarhija. Takva je sinteza općega i nacionalnoga, prastaroga i modernoga, unosila neku posebnost i individualnost u hrvatski barok.

U političkim uvjetima 17. stoljeća, u traganju za braniteljem i pokroviteljem, barokna vizija slavenstva bila je logična te je stilski obnavljala već ranije poznat mitologem. Hrvatski su pisci stvarali baroknu utopiju o slavenstvu i njihova vizija nije ostala nezapažena. Razvijajući se u neposrednoj blizini epicentra europskoga baroka, predstavljajući nacionalnu vrstu, regionalnu varijantu baroknog stila i svijesti, hrvatski je književni barok kroz slavizam nastupao kao važna tema kulture 17. stoljeća. Kroz slavizam je hrvatski barok dao snažne individualnosti koje su postale poznate u europskim kulturnim središtima, gdje su hrvatski barokni polihistori stupali u dijaloge ili diskusije, izlažući i braneći svoju zaokupljenost slavenstvom. Zahvaljujući tome hrvatski su pisci donosili svojoj nacionalnoj kulturi priznanje statusa ne periferije opće-europskih motiva, već središta određenih, u ovome slučaju slavenskih ideja. O njima se čulo nadaleko, od Zapada do Istoka, što potvrđuje niz osobitosti hrvatskoga baroka čiji je najistaknutiji predstavnik Juraj Križanić.

Prikazane crte hrvatskog slavizma upućuju na zaključak da su Križanić i njegove slavenske ideje bili zadani nacionalnom tradicijom. Križanićeva za-

⁵⁹ James G. Frazer, *Zlatna grana*, Zagreb 2002.

⁶⁰ Više o tome: Jevgenij Paščenko, *Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine*, Zagreb 1999, str. 175–271.

okupljenost slavenskom idejom bila je logična posljedica cjelokupnoga razvoja hrvatske društvene misli, s osobinom kakva je bio slavizam. Križanić je taj pojam doveo na općeeuropsku razinu. Zahvaljujući njegovoj djelatnosti i afirmaciji slavenstva, hrvatska književnost postala je poznata po slavizmu koji je on izrazio izrazito baroknim formama. Tomu nije pridonosila samo tradicija Križanićevih prethodnika, već su za to zaslužne i osobitosti njegova doba koje su ga učinile najistaknutijim predstavnikom hrvatskog baroka.